

Sodobni pogledi na povratništvo

Dr. Miloš Kobal

I.

Povratništvo¹ ni samo osrednji problem izvrševanja kazni, marveč je tudi eden izmed najresnejših problemov družbenega sožitja in odnosov med ljudmi. Spada v tisto vrsto družbenih pojavov, kjer je običajna družbena kontrola znatno manj uspešna kot pri drugih odnosih med ljudmi. Očitno je namreč, da povratništva z običajnimi družbenimi ukrepi v obliki prepričevanja, nagrajevanja in kaznovanja ni mogoče docela obvladati. Pri povratništvu torej veljajo posebne zakonitosti, precej podobne tistim, ki jih srečujemo tudi pri nekaterih oblikah alkoholizma, nevrotičnosti in psihopatičnih osebnosti. Vsem je skupno to, da se dokaj trdovratno upirajo tako dobrohotnim poskusom, razumevajočim, da, celo ljubečim prijemom posameznikov ali večjih kolektivov kot tudi ogorčenemu kaznovanju in zatiranju.

Ljudje so le stežka priznali, da so ob nekaterih izmed naštetih oblik družbeno patoloških pojavov brez prave moči. Dokaj hitro so se spriajznili z mnenjem, da je nevrotičnost bolezen, čeprav tudi danes nažene kakšen zdravnik tega ali onega nevrotika kot simulant. Z alkoholizmom je šlo že teže. Vendar je le še nekaj posameznikov, ki ga štejejo zgolj za moralni, ne pa medicinski problem.

Povratništva še ne štejemo za problem takšne vrste. Organi izvrševanja kazni so večkrat prepričani, da bodo pri povratnikih z enakim uspehom uporabili svoje prevzgojne metode, zlasti še, ker so se veljavne metode izvrševanja kazni izkazale za uspešne pri večini obsojencev. Torej bi drugi strokovnjaki, zlasti psihiatri in psihologi, pri povratnikih ne imeli kaj početi.

Toda tudi v delu s povratniki so marsikje po svetu že prelomili s tradicijo — ti tokovi pa, kolikor so pozitivni in ustrezajo humanim težnjam naše družbe, vdirajo tudi k nam. Sicer na tem področju še ni mnogo usmerjenih strokovnih prizadevanj, vendar je mišljenje naših ljudi o povratnikih že sedaj v

¹ Povratništvo: Pravni pojem povratništva ni povsem primeren za psihološko-psihatrično obravnavanje tega pojava. Upravičeno se sprašuje prof. Baan, koga naj pravzaprav štejemo za povratnika: ali tistega, ki ponovno pade v roke organov kazenskega pregona, ali tistega, ki ga odkrijejo ali pa tudi ne, toda je storil dejanje, za katerega odgovarja po zakonu, ali tistega, ki se je večkrat pregrešil proti splošnim pravilom, na katerih temelji dobro organizirana družba (pa dejanja niso kazniva po zakonu).

V naši razpravi uporabljamо zaradi boljšega razumevanja pojem povratništva, kot ga formulirata KZ in ZKP.

hudi preizkušnji. Mnogi so spričo novih tokov postali še odločnejši zagovorniki starih oblik in prijemov, njihova moralna obsodba povratništva je še ostrejša kot poprej. Nekateri pa so krenili v drugo nasprotje in vidijo v povratniku samo duševnega bolnika. Ali med ogorčenostjo nad nekakšnim izdajstvom, ki naj bi ga zagrešil povratnik, ko »prevari« pozitivna prizadevanja družbenih činiteljev, in popustljivostjo do povratnikov ni nobene tretje izbire?

Sodobna psihologija skuša reševati to vprašanje drugače, kot smo ga bili vajeni doslej. Že v začetku naj povemo, da so nam tuji tako pretirana sovražnost in moralna obsodba povratnikov kot tudi slepo popuščanje in usmiljenje do njihove dejavnosti. Sodobna psihologija prav resno poudarja družbeno nevarnost povratnikov in njihovo osebnostno deformiranost. Toda svoje poglede na povratništvo je zgradila na vrsti objektivnih opazovanj in dejstev ter tako prišla do spoznanj, ki so marsikje v nasprotju z veljavnim mišljenjem o povratnikih.

Tisti, ki stori kaznivo dejanje iz neke potrebe, se ne razlikuje bistveno od običajnega človeka. Cilji, ki jih hoče doseči s kaznivim dejanjem, so navadno prav isti, h katerim teži tudi človek nedelinkvent: imeti dovolj denarja, živeti udobno in brezskrbno življenje, pridobiti si veljavo med ljudmi. Motivi večine kaznivih dejanj se ne razlikujejo od običajnih človekovih motivov. Gre predvsem za razlike v načinih uresničevanja motivov. Večina ljudi si pridobi zaželene stvari z delom, ali pa je sposobna odložiti svoje želje na poznejši čas. Pri delinkventih pa njihove posebne osebnostne lastnosti in nekatere objektivne okolišine v okolju sprožijo mehanizme, ki so v nasprotju z dejavnostjo večine ljudi. Ti mehanizmi, ki sicer vodijo posameznika do istih ciljev, so v očeh družbe napačni, nezakoniti.

Toda večino tistih, ki zaradi zadovoljitve svojih potreb zaidejo v delinkvenco, navadno izmodri že prva kazen. Po naših izkušnjah je kazen uspešno sredstvo pri 70–80 % storilcev kaznivih dejanj. Tolikšno je torej število motiviranih storilcev. Ti so s kaznivimi dejanji skušali zadovoljiti svoje želje in potrebe, a jih je prva negativna izkušnja — često že sam opomin organa oblasti — usmerila na tisto pot, kot jo v življenju ubira večina ljudi.

Neko število delinkventov, okrog 15–20 %, pa kljub kazni, često hudi in dolgotrajni, večkrat ponavlja kaznivo dejanje. Ali se ti ljudje kako razlikujejo od prejšnje »poboljšljive« skupine? Ali morda njihovo krimi-

nalno ravnanje usmerjajo drugačne sile, ki niso zrasle iz prvobitnih in smiselnih človekovih potreb?

Ko so psihologi začeli proučevati problem povratništva, se je ta pravno natančno opredeljena celota zdrobila v večje in manjše kose. Tudi med povratniki so našli psihologi nekaj takšnih, ki so podobno **motivirani** za kazniva dejanja kot večina enkratnih storilcev. Le njihovi motivi so tako čvrsti, da jih prva negativna izkušnja, mnogokrat celo večkratne kazni ne odvrnejo s kriminalne poti. Preveč bi bilo, da bi poiskali vse razloge, zakaj so pri nekaterih kriminalnih motivi tako neupogljivo trdni; zato naj navedemo le nekatere. Takšen motiviran povratnik je navadno zrasel v kriminalni družini. Tam pa se je navzel takšnih navad in spoznal takšne »vzgojne« prijeme, da kljub resnemu opominu družbe ne zna izbrati drugačnega življenja. Govorili smo o »resnem opominu«, o kazni in zaporu, ki naj bi zmordila takšnega delinkventa. Navadno pa je res, da prve kazni niso zadosti svarilne in da je zapor s svojo urejenostjo, stalno prehrano, boljšo higieno itd. za takšnega delinkventa celo nekakšna ugodnost, če drugače živi v zanemarjenem in bednem okolju. Podobno velja za kriminal v primitivnejših kulturah, ki ga v tem smislu ocenjujejo le predstavniki višje civilizirane okolice. Tu mislimo tudi na povratnike iz nekaterih manj prosvetljenih ciganskih rodov, na izvrševalce krvne osvete in podobno. Takšni primeri motiviranih povratnikov so zlasti v pestrem mozaiku jugoslovanske skupnosti možni, verjetno celo pogostni, vendar ne predstavljajo osrednje skupine povratnikov.

Pri proučevanju delinkventov so psihologi odkrili mnogo bolj pomembno skupino tistih, ki s kaznivimi dejanji in njihovim ponavljanjem ne zadovoljujejo nekih smiselnih potreb, marveč v teh oblikah le sproščajo svoje napetosti in osebnostne pritiske. Ta ugotovitev potrebuje nekaj razlage.

Človek ne hodi vselej zlahka do ciljev, ki si jih je postavil ali ga k njim sili njegov organizem. Premostiti mora obilico ovir. Nekatere med njimi so posebno hude, morda celo nepremostljive. Večina ljudi le nekako premaga ovire, ali pa si poišče manj strme in nevarne steze. Toda nekaj ljudi se slepo zaletava v ovire – ne morejo jih premagati, le sami se osebnostno spremene in nato reagirajo celo na načine, ki jih družba prepoveduje. Mnogokrat ljudje izberejo nadomestno pot mimo ovire, a utegne biti tudi ta pot družbeno problematična, celo prepovedana.

Pred ovirami se v človeku nakopiči napetost. Vzemimo na primer otroka, ki ga pretirano omejuje osorni oče. Najbolj naravna

otrokova sprostitev bi bila neposredna agresivnost proti očetu. Toda neposreden izpad zoper očeta bi bil prehudo kaznovan. Zato izbere otrok – mimo lastnega hotenja – često posredno pot za sprostitev napetosti. Začne begati od doma, se potepati, po malem krasti ali lagati. Neposredna agresivnost proti očetu je našla bolj sprejemljive nadomestne oblike, ki pa so še vedno družbeno problematične.

Pri odraslem so takšni odnosi še bolj zapoljeni. Opazovali smo na primer človeka, bivšega borca, ki ga je neizprosno tlačil njegov službeni starešina. Nakopičeno agresivnost do svojega zatiralca, ki se ni mogla pokazati v neposredni obliki (v fizičnem napadu), marveč le v besednem sovraštvu (»obil bi ga«), je sproščal v pijančevanju, krajah in goljufijah. S tem je škodoval sicer sebi, povzročal pa je »sive lase« tudi osovraženemu starešini.

V obeh primerih ne najdemo več smiselne človekove težnje po zadovoljitvi. V kaznivih dejanjih človek sprošča zgolj svoje napetosti. Opisani mehanizem je v psihologiji znan kot mehanizem frustracije.

Po naših izkušnjah je mogoče znaten del povratništva razložiti z delovanjem frustracijskih pritiskov na osebnost in s posledicami, ki nastajajo tako za osebnostno zgradbo človeka kot za njegovo reagiranje v okolju.

Tako se srečamo prvič s skupino povratnikov, ki vrše kazniva dejanja, da bi si olajšali hude osebnostne napetosti. Te napetosti so nastale zaradi emocionalno pomembnih ovir v mladosti ali poznejšem življenju, kaznivo dejanje pa predstavlja večinoma manjše zlo, kot bi pomenila neposredna agresivna sprostitev napetosti (na primer namesto uboja frustrirajoče osebe – kraja in goljufija).

Če je organizem reagiral nesmiselno na oviro, na primer s kaznivim dejanjem, potem smemo pričakovati, da se bo takšna reakcija še večkrat ponovila. Sčasoma pa se bo tovrstno kriminalno ponašanje celo trdnno fiksiralo in stereotipiralo. Kazen, ki navadno spet pomeni pritisk in oviro, bo še pospešila oblikovanje osebnosti v opisani smeri.

Iz različnih opazovanj in izkušenj pa menimo, da ta prvi frustrirani tip povratništva ni njegova najbolj pogostna oblika. V naših razmerah se človekove napetosti le prepopusto sprostijo v neposredni obliki – v ubojih, hujših ali lažjih telesnih poškodbah. Uboji pa navadno pomenijo dokončno sprostitev, »očiščenje« prizadete osebnosti.

Motiviranih premoženjskih deliktor je v naših razmerah tako mnogo, da ni verjetno, da bi se v tej obliki sproščalo večje število frustriranih oseb. Zato menimo, da drugič in hkrati največ povratnikov srečujemo med

tistimi, ki so sicer storili prva kazniva dejanja iz smiselnih pobud, a so jim oviro za povratek v življenje povzročili bodisi zapor ali pa dodatne frustracije po prihodu domov (družba jih ni sprejela kot svoje, niso dobili ustrezne zaposlitve itd.). Osebnost teh storilcev se je zaradi takšnih pritiskov deformirala, njihovo reagiranje pa utirilo v kriminalno smer.

Večina tako frustriranih delinkventov, ki po prihodu iz zapora ponavlja kazniva dejanja, pa navadno že ob prvi ponovitvi ne stori tega brezsmiselno. Tudi tisti, katerih prva kazniva dejanja so divja kot burja in pomenijo zgolj nesmiselno sproščanje napetosti, sčasoma delujejo bolj smiselno in se oprimejo dejanj, ki imajo zanje večjo ali manjšo korist. Škušajmo prodreti v mehanizme, ki spreminjajo njihovo osebnost in ravnanje! Negativno deluje nanje navadno prvi zapor ali prve slabe izkušnje po povratku v domače okolje. Toda v zaporu se srečajo s starejšimi delinkventi, med katerimi so mnogi povratniki. Njihov vzgled in nagovaranje ublažita napetosti in pritiske zapora ter jih usmerjata v neko smiselno smer. Podobno se delinkvent, ki ga je domače okolje odbilo, nujno veže z negativno okolico. Tu mu pajdaši dopovedo, da so kazniva dejanja vendarle koristna, da je mogoče zapor dobro prenesti, če se naučiš določenih izmotavanj in umikov; utrde ga v prepričanju, da zanj ni več mesta v pošteni družbi. Zato naj na začasni svobodi dobro in zlahka živi.

Ob takšnih življenjskih izkušnjah jim je zgolj olajšanje napetosti premalo. Če bodo ukradli kakšno stvar, je ne bodo uničili, zakočili ali kam založili, kot delajo delinkventi, ki so samo frustrirani. V realnem življenju se bodo naučili ceniti vrednost ukradenih predmetov. Če ne bodo jasno spoznali, pa bodo vsaj nejasno čutili, da jim na primer tatvina prinese oboje: sprostitev napetosti in materialno korist. Ta sekundarni motiv materialne koristi postaja odslej sestavni del poнаšanja sprva le frustriranega delinkventa. Organizem se je izmagnil slepemu pritisku frustrirajočih ovir, človek je spet našel sebe in se prilagodil vsaj samemu sebi.

Prav ta sekundarni motiv materialne koristi pada v oči organom kriminalistične službe in izvrševanja kazni.

Leta 1955 smo skupaj z upravo kazenskega poboljševalnega doma v Mariboru izvedli anketo o povratnikih v tem domu. V 82 % so organi izvrševanja kazni zapisali med »vzroki« za povratništvo koristoljubje.

Nadrobnejša analiza pa je pokazala, da bi si večina povratnikov, ki je imela takšno oznamo, mogla s poštenim delom zagotoviti mnogo več sredstev, kot pa je znašala trenutna korist iz tatvine ali vloma. Tako je

neki večkratni povratnik kot avtomehanik zaslužil tudi preko 80 000 din na mesec, priložnostno pa je kradel še predmete manjše vrednosti. Kradel jih je sicer iz »koristoljubja«, toda korist je v njegovem primeru v preočitem nasprotju z realno koristjo, ki jo je lahko ustvaril v svojem poklicu. To drugo korist pač ni zavrgel zgolj iz kriminalnega koristoljubja, marveč zaradi istočasnih napetosti, ki jih je sprostil s tatvinami in vlomi.

Za primer smo omenili premoženjske delikte, ker so ti v naših razmerah najpogosteji. Podobne sekundarne motive pa bi odkrili tudi pri drugih vrstah kaznivih dejanj, na primer pri povratnikih, ki ponavljajo zlasti telesne poškodbe. Res zadovolji takšen ponoven delikt željo po maščevanju ali izgubljenem ugledu v določenem krogu ljudi, toda posledice so za povratnika v kričečem nasprotju z zadovoljtvijo. Zgolj z motivacijo kaznivega dejanja, s koristoljubjem, maščevalnostjo in podobnim, te vrste povratnikov ne moremo pravilno razumeti. Razumemo jih šele, ko spoznamo, da so hkrati s kaznivim dejanjem odložili tudi hudo breme čustvene napetosti.

Če je človek iz napetosti vsaj enkrat našel izhod v kaznivem dejanju, bo še večkrat šel po tej poti, smo dejali. S kaznovanjem, navadno vedno strožjim, sklenemo začarani krog: v zaporu je bil obsojenec frustriran, zato ponovi kaznivo dejanje, v ponovnem zaporu bo ponovno frustriran, iz ponovne napetosti zgrmi v novo kaznivo dejanje. S ponovnim zaporom še bolj zvišamo pritisk – kljub temu stori povratnik novo kaznivo dejanje. Začaranemu krogu skoraj ni videti konca.

V tem začaranem krogu se zlasti tovrstni povratnik profesionalizira v kriminalni veščini. Ker ga družba s svojim redom in oblastjo ne priznava za enakovrednega poštemen državljanom, se vse bolj zliva z družbenim dnom, z družbo sebi enakih, ali pa si išče ljudi, ki si jih skuša napraviti sebi enake.

Po našem prepričanju pripada znaten del povratnikov, zlasti hujših, tej skupini delinkventov. Označili smo jo kot **sekundarno motivirano** skupino, ker gre za združevanje posledic frustracije z določenimi motivi.

Zgodba Johna Dillingerja, nekdanjega sovražnika ZDA št. 1, je poučna tudi za naše penologe, saj nam kaže frustracijsko vlogo kazenskega pregona in zapora v pretresljivi jasnosti. Pojasnjuje pa tudi, kako se marsikateri delinkvent zaradi tega sekundarno motivira v kriminalno smer.

Mladi Dillinger se je zapletel v mreže nekega poklicnega hudodelca in se z njim udeležil manjšega kaznivega početja. Bil je prijet

in obsojen na 20-letni zapor, vtet ko je organizator in pravi storilec dobil le šestmesečno kazeno. Ves čas zapora je bil navidezno discipliniran, a v njem je rastla mržnja do oblasti in želja po maščevanju. Uresničil jo je kmalu potem, ko je zapustil jetniška vrata, skupaj z nekaterimi tovariši, ki jih je zbral okoli sebe še med prestajanjem kazni. Toda ni napadal organov oblasti, marveč je s svojo druščino ropol banke.

Ljudje, ki se bodo v zaporu sekundarno motivirali, ne povzročajo hujših neprilik svoji okolici, pazniškemu osebju in upravi. Ob odpustu so navadno pozitivno ocenjeni, zato pomeni njihov povratek hudo razočaranje za organe kazenskega pregona.

V nekaj letih so osebnostne značilnosti tovrstnih povratnikov že trdno izoblikovane. Tudi njihovo kriminalno uveljavljanje se na poseben način razlikuje od motiviranih, navadno enkratnih storilcev kaznivih dejanj.

Kazniva dejanja teh povratnikov so nameč skoraj vedno storjena z nasilnostjo, ki ima tendenco stopnjevanja. Če je bilo prvo kaznivo dejanje navadna tatvina, bodo pozneje prevladovali vломi, vmes kakšen rop itd.

Plen, ki si ga pridobe, mnogokrat ni v pravem sorazmerju z njihovo aktivnostjo. Takšen delinkvent ubije človeka, ki je njega zalotil pri vlotu, ali pa za nekaj dinarjev ubije žrtev svojega napada.

Njihova kazniva dejanja se odlikujejo po kriminalni večini. Večina ima mnogokrat nekatere individualne značilnosti, da izkušenemu kriminalistu ni težko po načinu storitve kaznivega dejanja pogoditi pravega storilca.

Tovrstni povratnik se povezuje s pajdaši, toda mnogokrat jih brezobzirno izkorisča, likvidira, izda. Trudi se, da bi zbral okoli sebe mlajše, neizkušene, ki jih pošilja »po kostanj v ogenj«, sam pa ostaja prikrit v ozadju kriminalne druščine.

Te vrste povratniki imajo svoje telesne in osebnostne značilnosti. Telesno so, tako moški kot ženske, navadno krepko razviti in jih še telesna moč sili v ekspanzivno ponašanje do okolice. Iz njihove življenske zgodovine ugotovimo, da so že zdaj doživelvi številne pritiske in neprijetnosti, a tudi njihova vzgoja je bila pomanjkljiva. Čeprav so storili prva kazniva dejanja iz določenih smiselnih potreb, so dodatne frustracije zelo hitro izmaličile njihovo osebnost. Za takšen razvoj osebnosti so imeli osnovo, še preden so prišli v zapor.

V kazenskem zavodu so te vrste povratniki resnični gospodarji kriminalne druščine. Vzor so mlajšim delinkventom, ki si šepeta pri povedujejo o njihovih junaštvih. Vendar so zadosti prilagodljivi in ne povzročajo posebnih težav kaznilniškemu osebju. Če pa pride do konfliktov, spretno potisnejo v ospredje drugo

osebo, ki namesto njih zadrži glavno težo disciplinskega ukrepa.

Priznanje in občudovanje, ki ga uživajo v krogu svojih vrstnikov, jih utrujuje v njihovi življenski aktivnosti. Negativne izkušnje s kriminalističnimi organi in z zaporom jih ne izuče. Še vedno čakajo na svoj veliki udar, ki jim bo prinesel materialno korist in ugled v očeh drugih kriminalcev in senzacij željne družbe.

S temi oblikami povratništva pa njihov krog še ni zaključen, kajti pritiski in ovire okolja lahko odkrijejo še razne patološke dele osebnosti, ki se brez njih morda sploh ne bi pokazali na zunaj. Nekateri takšni osebnostni pritiski pa lahko pripeljejo v delinkvenco in celo do večkratnega ponavljanja kaznivih dejanj.

Prvo izmed teh posebnih oblik povratništva bomo najlaže razumeli ob primeru iz prakse.

E. L., stara 50 let, je bila že osmič pred sodiščem. Vselej je ukradla nekaj predmetov manjše vrednosti, nato pa se je večinoma sama prijavila organom za notranje zadeve.

Ob analizi njenega življenga smo ugotovili naslednje bistvene stvari. Izhaja iz problematične, psihopatične družine. Poročila se je nesrečno. Iz bede svojega zakona je zbežala v naročje ljubimca. Svoje ljubezni ni mogla uresničiti in je poskusila storiti samomor. Krogla ji je šla tik pod srcem. S takojšnjo zdravniško pomočjo so jo rešili. Svojega moža je divje sovražila, poskušala ga je zastrupiti, a ji ni uspelo. Sledila je vrsta neuspelih poskusov samomora; nekateri med njimi so bili hujši. Končno sta se z možem ločila. A ta je še vedno zahajal k njej in ona je ob dveh že odraslih hčerah ponovno zanosila z njim.

V tej, zanjo obupni situaciji je vzelu njeni hčerka obleko gospodinji, pri kateri sta stanovali. Menda si jo je samo izposodila. Vendar je gospodinja takoj prijavila dejanje kot tatvino. Kriminalistični uslužbenec se je grobo znesel nad materjo, jo obdolžil tatvine in ji zagrozil z najhujšimi posledicami. Naša obsojenka od tedaj dalje krade, vendar ne počne več samomorilnih poskusov. Niti enega takšnega poskusa več ne stori!

Zapor ji namreč pomeni zadostno kazeno za njeno občutje krivde. Poprej se je zaradi tega občutja »kaznovala« s samomorilnimi poskusmi, sedaj njene patološke potrebe zadovoljujeta zapor in prezir družbe.

Sama piše v svojem dnevniku:

»To je bil najstrašnejši čas, od 1953. do 1957. leta, ko mi je bilo vseeno, ko se ni splačalo podariti mi košček kruha, ko se ni splačalo imeti z menoj trohice usmiljenja. Tedne in tedne nisem imela v sebi ene poštene misli, niti človeškega občutka. Samo kadar sem kje

srečala trumo dijakinja, ki so z vriščem odhrumele mimo mene in če sem zagledala kakšno plavolaso deklico med njimi, takrat se mi je stisnilo srce, ker sem se spomnila na svojo mlajšo hčerko. Ampak kljub temu, da sem vse bolj zapadala v tak strašen kriminalen kompleks, sem vendar še imela v sebi jasne trenutke poštenja. To sem sklepala iz tega: če so me recimo zalotili pri eni tativini, sem hitela priznavati še kopico drugih dejanj, ki sem jih storila, ne da bi me kdo za to vprašal. Ko sem bila v Srbiji, sem se sama dvakrat prišla naznanit, tako da so mi rekli, da me bodo poslali na zdravniško komisijo. Večkrat sem zasačila sama sebe, da sem se globoko oddahnila, ko so se zaprla arestantska vrata za menoj, in rekla sem pri sebi: »Hvala bogu, sedaj mi nekaj časa ne bo treba krasti, imela bom posteljo, to je več vredno od vsega...«

Iz navedenega primera lahko brez težav spoznamo, da je med povratniki neko število takšnih, ki najdejo zlasti v posledicah, ki sledi kaznivemu dejanju, odlično sredstvo za kaznovanje samega sebe ali, če se izrazimo konkretno glede na naš primer, nadomestilo za samomor.

V človekovi osebnosti, deformirani zaradi najrazličnejših razlogov, je še mnogo takšnih, večidel neosveščenih pritiskov, ki se odlično sproščajo s kaznivimi dejanji. Nekateri ljudje zaradi osebnostnih motenj ne morejo ustvariti primernega kontakta s soljudmi. Žive osamljeni, za stik s sočlovekom pa najdejo različna nadomestila.

Rubinstein je opisal tatu kravat. Nakradel jih je na stotine, da, na tisoče. Ko je psihijater spoznal, da ima opraviti z osamljenim človekom, je šele razumel njegovo nenavadno nagnjenje: kravate so mu pomenile prispodobo, simbol resničnih ljudi. Tudi v naši praksi smo naleteli na podoben primer. Pismonoša je leta in dan jemal iz poštnega gradiva vzorce brez vrednosti in jih skrival v svoji drvarnici. Žal pa nimamo ustrezne psihološko-psihijatrične analize njegove osebnosti.

Nekateri se vračajo h kriminalnim dejanjem tudi zato, ker jim ta dajejo neko osebno, čeprav herostratsko veljavno². Takšna dejavnost

² Herodotus: Grk iz Efeza, ki je začgal (okoli leta 365 pred n. št.) Dianino svetišče v Efezu, eno izmed sedmih čud starega sveta, da bi s tem postal slaven in se omenjal v zgodovini.

³ Elektroenzefalografija: temelji na spoznanju, da se sproščajo ob delovanju živilih celic — torej tudi možganskih — v njih električni tokovi. Ti so sicer neznatni, a jih je s posebnimi napravami mogoče ojačiti in registrirati. Za registracijo tokov v naših možganih so iznašli posebne aparate — elektroenzefalografe.

Aparat zapiše krivuljo možganskih tokov povsem mirnega, sproščenega pacienta, ki leži z zaprtimi očmi, pa tudi različne motnje v mož-

nja so pogostnejša zlasti tam, kjer posvečajo časopisje, radio in televizija veliko pozornost kriminalcu in njegovemu ravnjanju.

Pa tudi v naših razmerah postane na primer nekoliko duševno zaostal agresivnež — povratnik čez noč središče zanimanja ljubljanske publike in lokalnega tiska. Prej središčem pa se lahko pohvali še z ljubezenskim razmerjem z znano pevko lahkih melodij, ki ji je poklanjal del svojega plena. Potem se ne bomo čudili, če bo znova storil kaznivo dejanje in hotel znova postati središče družbe, četudi v negativnem smislu.

Tudi seksualni delinkventi v ožjem pomenu (ženska in moška prostitucija) se navadno neprestano vračajo k svojim dejanjem. O osebnostni motenosti takšnih oseb ne more biti nobenega dvoma.

Zadnje tri, štiri kategorije, ki jih nalašč nismo hoteli ozko omejiti, združujejo tiste povratnike, ki jih navadno označujemo kot psihopatične osebnosti.

Pojem psihopatije je še vedno eden najbolj problematičnih v sodobni psihiatriji. Po našem mnenju pa ga je z novejšimi dinamičnimi spoznanji mogoče natančno opredeliti.

Med psihopate štejemo osebnosti, ki zaradi motenj v svoji osebnostni zgradbi (pomanjkanje moralnih in etičnih zavor, slabo izoblikovana zavestna kontrola, močni instinkti in neobrzdani »nižji« osebnostni mehanizmi) reagirajo na ovire v okolju z ekspanzijo navzven, navadno v obliki agresivnih dejanj proti svoji okolini. Ni pa nobenega dvoma, da pri tem tudi sami trpe in da večinoma niso zadovoljni s svojim ravnjanjem. Toda tudi v tem pogledu so njihova subjektivna občutja drugačna kot pri nevrotikih.

Če natančneje proučujemo osebnostno zgradbo teh ljudi, zlasti še najvažnejši »organ« osebnosti — možgane, ne odkrijemo le vsebinskih motenj (razdražljivost, egocentričnost, okostenelost itd.), marveč tudi različne okvare (strukturne, funkcionalne, organske) možganov samih.

Takšnih prizadetosti navadno ne odkrijemo z običajnim zdravniškim pregledom, pa tudi nevropsihiatričnem pregledu se lahko

ganskem delovanju, če te obstoje in če so na takšnem mestu, da se projicirajo na površino lobanje. Tako nam aparat registriра patološke, abnormalne valove, ki imajo svoj izvor v epileptičnih žariščih, v okolini možganskih tumorjev ali v kako drugače spremenjeni možganski substanci.

Pnevmoencefalografija spada skupaj z arteriografijo med tako imenovane kontrastne preiskave centralnega živčevja. Naši možgani in hrbtni možg. imajo v svojem sestavu več votlin in cevi, ki so izpolnjene z možgansko tekočino ali likvorjem. Tudi med mehko in pajčevinasto možgansko opno je prostor izpolnjen s tekočino. S posebnim postopkom je mogoče pacientu odvzeti del možganske tekočine (5—10 ccm)

izmaknejo. Z diagnostičnimi sredstvi sodobne medicine (elektroencefalografija, pnevmoencefalografija, arteriografija, eksplorativna trepanacija³) pa ugotovimo marsikaj, kar je bilo doslej tudi izkušenemu očesu prikrito.

Teh okvar je zlasti med psihotapičnimi povratniki zelo veliko.

Cvetko je v naših razmerah ugotovil naslednje število patoloških elektroencefalogramov med skupino kriminalnih psihopatov, med katerimi je bila večina že v povratku:

normalen elektroencefalogram	54 prim. ali 51,92 %
EEG v mejah normale	21 prim. ali 20,18 %
lahno abnormen elektroencefalogram	18 prim. ali 17,31 %
abnormen elektroencefalogram	11 prim. ali 10,57 %
Skupaj	104 prim. ali 100,00 %

Med psihopatičnimi povratniki imamo torej mnoge, ki so preboleli, nekateri verjetno še v materinem telesu, vnetje možganov, drugi so se poškodovali na glavi že v mladosti, pri nekaterih pa je prišlo do možganskih okvar na nepojasnjeni način.

Mar s tem razlagamo kakšen nov Lombrossov nauk? Nikakor ne.

Same okvare možganov ne vodijo zakonito v delinkventnost! Mnogi ljudje z enakimi ali podobnimi okvarami možganov žive med nami in nikoli ne postanejo kriminalci. Sovpadanje različnih činiteljev namreč odloča, ali bo kakšna osebnost zašla na kriminalno pot, ali pa se ji bo izognila.

Pač pa so tako prizadete osebnosti še zlasti občutljive za pritiske okolja. Če na te pritiske reagirajo s kriminalnimi dejanji, je njihov način reagiranja posebno težko spremeniti in nadomestiti z družbeno sprejemljivim ponašanjem. Podobno lahko povedo psihiatri o težavah, ki jih imajo s takšnimi osebami, če zajdejo v alkoholizem ali nevrozo.

Povratniki z možganskimi okvarami po našem mnenju ne predstavljajo samostojne skupine. Ljudi s temi okvarami bi našli med

in jo nadomestiti z zrakom. Zrak pa je lažji od možganske tekočine in izpolni možganske votline ter prostore med opnami. Poprej nevidni prostori postanejo vidni, če jih slikamo z rentgenskim aparatom. Dobro poznamo normalne obrise možganskih votlin in prostorov med opnami. Če pa so možgani spremenjeni, defektni, propadli, bodo konture v pnevmoencefalogramu drugačne kot so navadno. Na podlagi pnevmoencefalograma sklepamo, kakšne so spremembe v samih možganih, da se je zaradi njih spremenila slika možganskih votlin in prostorov med možganskimi opnami.

Podobno načelo uporabljamo tudi pri arteriografiji. Tokrat vbrizgamo v eno ali obe glavni

vsemi vrstami delinkventov in povratnikov, čeprav jih je največ ravno med psihopatičnimi povratniki.

Toda možganska prizadetost je le ena izmed značilnosti osebne zgradbe teh ljudi: kakšno pot bodo kot delinkventi ubirali – frustrirano, sekundarno motivirano, psihopatično –, je odvisno od celotne osebnosti, od njene prejšnje in aktualne življenjske zgodovine, od splošnih in posebnih razmer okolja, v katerem ta osebnost živi.

II.

Postopek s povratniki v kazenskih poboljševalnih zavodih in zaporih ni enoten. Večidel ravnamo z njimi v prepričanju, da je s kaznijo mogoče obvladati napačno ponašanje vsakega človeka. Večina zato sodi, da so bili prva in naslednje kazni ter z njimi združeni postopki za povratnika premili. Temu mnenju se pridružujejo zakoniti predpisi, ki načeloma nalagajo povratniku daljše kazni in zahtevajo ranj strožji postopek.

Zagovorniki klasičnega postopka se radi sklicujejo na občutje pravičnosti in utemeljenost kaznovanja, kot ga za kazniva dejanja pojmuje večina ljudi. Če bi veljal samo zdrav ljudski razum za najvišjega razsodnika v vseh vprašanjih, potem bi verjetno še vedo priznavali kroženje sonca okoli zemlje in morali verjeti v bogove. Toda tudi na našem področju odpira znanstvena misel nova obzorja in pojmovanja, ki jih bo človeštvo slej ali prej sprejelo za svoja.

Sodobna spoznanja odklanjajo kazen v posredni obliki kot edino učinkovito sredstvo za povratnike. Po drugi strani pa tudi nismo pristaši pomilovanja in slepega usmiljenja do neprestanih kršilcev zakonitih predpisov. Pri nas še premalo poznamo tretjo možnost, ki odklanja slepo represijo in neutemeljeno popustljivost. Ta možnost je **vodenje** človeka, da premosti ovire v osebnosti in okolju, spremeni navade, ki izvirajo iz osebnostnih motenj, se priuči novih in jih sprejme za svoje.

Vodenje je zavestno in usmerjeno delovanje na človeka. Mnogo tega, kar želimo do-

odvodnici na vratu kontrastno sredstvo, ki izpolni možgansko ožilje. Sliko posnamemo z rentgenskim aparatom. Ker poznamo normalno sliko možganskega ožilja, nam spremenjena risba možganskega ožilja lahko pove o spremembah v možganih samih.

Z razvojem možganske kirurgije je možno tudi neposredno z očesom ugotoviti določene spremembe na površini in celo v globini možganov. V takšnem primeru kirurg odkrije (trepnira) del lobanjskega svoda in pregleda tako odkrite možgane (eksponira). Eksplorativni trepanaraciji, ki je možna seveda takrat, ko so izčrpana vsa druga diagnostična sredstva, kirurg priključi to ali ono možgansko operacijo.

seči z njim, pa se dogodi pri človeku tudi mimo njegovega hotenja in mimo sodelovanja njegove okolice. Življenje samo razrešuje ovire in spreminja človeka: takšne, na videz spontane in nerazumljive rešitve pripeljejo nekatere povratnike spet med poštene državljanje. Že zato nismo upravičeni črnogledo ocenjevati življenjsko pot vsakega povratnika.

Mnogi povratniki po določenem času, navadno med 30. in 40. letom starosti, prenehajo s kaznivimi dejanji.

Tisti, ki zagovarjajo kazen in ostre postopke, pripisujejo le-tem odločilno moč pri »naravnem, spontanem poboljševanju« povratnikov. Vedno ostrejše kazni naj bi torej človeka končno le spame tovale.

Takšen zaključek, ki ni z ničimer dokazan, pa nikakor ni upravičen. Mi smo drugačnega mnenja o pomenu kaznovanja za povratnike, čeprav tudi za naše stališče ni trdnih dokazov. Svoje mnenje pa opiramo na dobro znana opazovanja, da znatno število povratnikov dolgotrajna in stroga kazen ne poboljša, medtem ko se nekateri kljub kratki kazni in sproščenemu postopku z njimi po nekaj zapovrstnih povratkih nikoli več ne vrnejo v zapor.

Pri mnogih povratnikih, ki so sicer prenehali s kaznivimi dejanji, najdemo številne deformacije osebnosti, ponašanje večine pa je vse prej kot vzorno: nekateri se vdajajo pijančevanju in narkomaniji, ukvarjajo pa se tudi s sumljivimi posli, ki so prepogosto na robu zakona. Povsem prilagojenega bivšega povratnika srečamo le redko.

Sicer pa se takšne izkušnje skladajo s eksperimentalnim gradivom, kot so ga različni raziskovalci našli pri živalih, otrocih, alkoholikih in nevrotikih. Kaznovanje frustriranih živali (isto velja za otroke ter odrasle ljudi z raznimi razvadami) povzroči stereotipno ponavljanje napačnih, pri ljudeh tudi družbeno nesprejemljivih dejanj. Tudi pri povratniku ni rekdo, da kljub kaznovanju in neposredno po njem ponovi kaznivo dejanje. Če je osebnost manj spremenjen in se zato še boji kazni, pa navadno kljub strahu pred kaznijo stori takšna dejanja, ki so družbeno problematična in nesprejemljiva (sumljivi posli, agresivnost do otrok in družine, pijančevanje), če že niso kazniva.

Omenili smo že, da se znaten del povratnikov po določenem obdobju ne vrača več v zapor. Iz tega spontanega razreševanja povratniškega problema bi se mogli marsikaj naučiti in svoja spoznanja uporabiti tudi pri tistih, ki kljub vsemu neprestano ponavljajo kazniva dejanja.

Že leta 1955 smo s posebno anketo⁴ poskušali ugotoviti nekatere značilnosti našega

domačega povratništva. Takrat smo ugotovili, da je bilo v kazenskem poboljševalnem domu v Mariboru:

trikratnih povratnikov	103
štirikratnih povratnikov	24
petkratnih do desetkratnih povrat. .	25
več kot desetkratnih povratnikov . .	9
Skupaj	161

Dne 28. julija 1960 pa smo poskušali po naših evidencah ugotoviti, kaj se je v tem skoraj petletnem obdobju zgodilo z anketiranci:

Trikratni povratniki:

od leta 1956 še vedno v zaporu	6
ponovili kazniva dejanja	52
niso več ponovno evidentirani	49
neznano	2
Skupaj	109

Štirikratni povratniki:

od leta 1956 še vedno v zaporu	0
ponovili kazniva dejanja	9
niso več ponovno evidentirani	13
neznano	2
Skupaj	24

Petkratni do desetkratni povratniki:

od leta 1956 še vedno v zaporu	1
ponovili kazniva dejanja	14
niso več ponovno evidentirani	8
neznano	0
Skupaj	23

Več kot desetkratni povratniki:

od leta 1956 še vedno v zaporu	0
ponovili kazniva dejanja	7
niso več ponovno evidentirani	2
neznano	0
Skupaj	9

⁴ Podatki, ki smo jih za našo razpravo našli v omenjeni anketi, nimajo analitične vrednosti, marveč naj služijo le za orientacijo. Nismo jih namreč razčlenili niti po kaznivih dejanjih niti po starosti storilcev niti po času, ki je pretekel od zadnjega zapora do ponovitve kaznivega dejanja.

Podatke tudi nismo preverjali s terensko anketo, da bi ugotovili življenjsko usodo vsakega anketiranca. Zato razdelek »niso več evidentirani« pomeni le, da v centralni razvidnici ni več zaznamkov o novih kaznivih dejanjih.

Večina, ki jih ni več evidentiranih, res ni več ponovila kaznivih dejanj, nekaj jih je verjetno ostalo neodkritih, nekaj pa jih je verjetno tudi umrl.

Pri več kot desetkratnih povratnikih je eden od vseh neevidentiranih rojen leta 1887 (!). Bil je 29-krat kaznovan zaradi tatvin.

Tudi pri mladoletnikih poznamo »spontano« prenehanje kriminalne aktivnosti: po prej stalni povratniki, problematični v vzgojnih in vzgojno poboljševalnih domovih, postanejo nekako pri 20. letu pošteni državljeni, nekateri se pozneje povzpejo celo do odgovornejših mest v družbi. Naj navedemo praktični primer:

B. A., rojena 1941, je bila zaradi svoje kriminalne aktivnosti in prostituiranja eden poglavitnih problemov med mladoletniki celjskega okraja. V razdobju dveh let je bila kar osemkrat kaznovana. V vzgojnem poboljševalnem domu v Radečah so imeli z njo tako hude težave, da so jo morali premestiti v bolnišnico za duševne bolezni, čeprav tudi tam bila primerna ustanova zanjo. Vtem je postala polnoletna. Predčasno so jo odpustili domov, kjer je sprva še povzročala nekaj težav. Nato se je poročila, dobila otroka in se z možem preselila v drug kraj. Prenehala je s kaznivimi dejanji, odlično opravlja svoje družinske dolžnosti in sama ne more razumeti svojega prejšnjega življenja. Minilo je skoraj že dve leti, kar je njeno ponašanje docela spremenjeno.

Sicer se nekateri že »prevzgojeni« mladoletniki povrnejo v kriminal okrog 35. leta starosti, kot sta za ameriške razmere ugotovila zakonca Glueck. Pri nas sicer nimamo ustrezone študije, bodo pa verjetno podobne razmere. To pozno povratništvo daje slutiti, da tiče za prenehanjem kriminalne aktivnosti res neke »spontane« sile, ki so pomembnejše od kaznovanja in pozitivnih prevzgojnih ukrepov. Poslednji so v naših razmerah še preksromni, da bi imeli pomembnejši delež pri prenehanju kriminalne dejavnosti znatnega števila povratnikov.

Hipotetično razvrščamo pogoje, ki verjetno vplivajo na »spontano prenehanje« povratništva, takole:

1. Nehoteno, neusmerjeno, nepričakovano odstranjuje življenje samo številne ovire in pritiske okolja. Pri mnogih mladoletnikih bodo te ovire v naslednjem dejstvu: mnogi so stari 15–16 let in spolno ter razumsko docela formirani, vendar jim okolica glede na priznane običaje ne dovoljuje, da bi prevzeli dolžnosti in uveljavljali svoje pravice kot zreli ljudje. Njihova huda agresivnost proti frustrirajoči okolici se često sprevrže v (za njihov organizem) manj hudo kriminalno aktivnost. Ko dosežejo določeno starostno dobo, omenjeni pritiski prenehajo. Z zmožnostmi, ki jih imajo, lahko svoje (družbene, ekonomske, spolne) potrebe zadovoljijo brez premagovanja prejšnjih ovir.

2. Dobra postpenalna pomoč, zlasti pri hitrem in nebolečem vživljanju v okolje.

3. Pozitivni ukrepi med samim prestanjem kazni, ki omogočajo uveljavljanje prvih dveh momentov. Semkaj štejemo profesionalno stabilizacijo, kontakt z vzgojiteljem ali upravnikom, ki je imel posluh za človekove probleme, usmerjeno psihologovo in psihiatrho delo.

Vendar nam tudi naše tabele kažejo, da ima »spontano« razreševanje povratništva svoje meje. Kritična meja je verjetno nekje med četrtim in petim povratkom⁵.

Če ne moremo zavestno poseči poprej, bi se morali vključiti s svojimi prizadevanji vsaj na tej meji. Človek, ki tolikokrat ponovi kazniva dejanja, ni samo »skrajno pokvarjen« in »moralno zavrnjen«. Takšen človek je osebnostno hudo problematičen. Zato se morajo ob njem združiti napori penologov in vzgojiteljev s psihološkimi ter medicinskimi ukrepi.

III.

Kaznovanju storilcev kaznivih dejanj, zlasti še povratnikov, se na sedanji stopnji družbenega razvoja ne moremo odreči. Vendar smo mnenja, da je pri povratnikih treba uveljaviti poleg kaznovanja še celo vrsto pozitivnih ukrepov. Ti ukrepi, ki jih zajemamo v pojmu **tretmana** za povratnike, morajo poseči v osebnost in razreševati ovire v povratnikovem okolju. Razume se, da pri tretmanu sodelujejo poleg organov izvrševanja kazni tudi drugi strokovnjaki, poleg vzgojiteljev še psihijater, psiholog in socialni delavec. Ti bodo s svojimi sredstvi in znanjem podprli namen tretmana: z zavestnimi, usmerjenimi načini prekiniti povratnikovo kriminalno aktivnost.

Tretman se bo opravljal v okvirih, ki jih določajo stopnja razvoja v naši kaznovalni politiki in naše kadrovske ter materialne možnosti. Naivno bi bilo zgledovati se z golj po tujih vzorih, ne da bi priznavali specifičnost naših razmer. Zato poskušamo v tem delu razprave upoštevati našo stvarnost in se odrekamo različnim idejam in poskusom,

⁵ V tem pogledu so zanimivi podatki, ki jih je zbral Grassberger za povratništvo v enem letu po prestani kazni:

2 kazni v štirinajstih letih: 14,86 % povratnikov je storilo novo kaznivo dejanje prvo leto po prestani kazni

3 kazni v štirinajstih letih: 17,05 % povratnikov je storilo novo kaznivo dejanje prvo leto po prestani kazni

4–5 kazni v štirinajstih letih: 19,56 % povratnikov je storilo novo kaznivo dejanje v prvem letu po prestani kazni

6–7 kazni v štirinajstih letih: 24,15 % povratnikov je storilo novo kaznivo dejanje v prvem letu po prestani kazni

več kot 7 kazni v štirinajstih letih: 25,10 % povratnikov je storilo novo kaznivo dejanje v prvem letu po prestani kazni

ki pri nas verjetno sedaj še ne bi našli plodnih tal.

Pri postopku s povratniki moramo najprej odgovoriti, kako nanje učinkujeta strožja kazen in postopek v kazenskem poglobljevalnem zavodu. Iz teoretičnih ugotovitev lahko posnamemo, da bodo novi pritiski na povratnika – torej tudi poostreno kaznovanje in manj strpen odnos do povratnikov – še prej zaprli začarani krog njegove kriminalne aktivnosti, še bolj deformirali osebnost in **okrepili** ponavljanje kaznivih dejanj.

Opisani mehanizem je zlasti očiten pri psihopatičnih povratnikih. Celo med prestanjem kazni ponavljajo različne nerednosti, in to kljub strogim disciplinskih ukrepom, po odpustu iz zapora pa kaznivo dejanje skoraj redno ponove.

Pri drugih vrstah povratnikov ima strog režim vsaj navidezno uspeh: zaradi izkušnje, da se bo njihov položaj poslabšal, mnogi nekako zakrknejo in se vsaj na zunaj podrede. Toda ob zmanjšanju pritiskov se pokažejo na dan negativne posledice prejšnjega postopka. Zato nas ne sme presenetiti, če se ob prehodu iz strožjega v bolj sproščen postopek z obsojenici hudo poveča število disciplinskih nerednosti in prekrškov, kar večkrat zahteva celo ponovno zaostritev postopka.

Penolog je pri postopku s povratniki utesnen z zakonitimi okviri. Zakonodajalec tudi ne more kar naenkrat sprejeti vseh teoretičnih postavk, ki so večkrat šele v fazi preizkušanja. Po našem mnenju je tudi prav, da ne prehiteva in da je kritičen do strokovnih dosežkov na našem področju.

Vendar to ne bi smelo biti ovira za tretman, ker so sedanji okviri dovolj široki, da lahko zadovoljijo manj korenitega strokovnjaka in izvrševalce zakonitih predpisov hkrati.

Spol pa dolgotrajnejše kazni za povratnike niso nobena ovira za tretman. Želimo namreč, da bi imela ekipa strokovnjakov dovolj časa za svoje delo. Čas za prevzgojo psihopatičnega povratnika ne bi smel biti krajši od petih let, računajoč pri tem njegovo bivanje v zaprtem domu in ambulantno kontrolo. Pri številnih povratnikih ugotavljamo, da kratkotrajne prostostne kazni niso učinkovite, marveč raje kvarijo človeka, ker pogosteje prihaja v stik z drugimi delinkventi, razen tega pa utrujujejo kriminalno ponašanje. V kratki dobi kazni ni niti dovolj možnosti za profesionalno stabilizacijo, o pravem prevzgojnem delu pa ni govora. Ker se povratniki s krajšimi kaznimi nabirajo večidel v okrajnih zaporih, bi bilo treba razmišljati o ukrepih za izboljšanje teh zaporov prav zaradi preprečevanja in odpravljanja povratništva.

Strožji postopek s povratniki, ki določa nekatere omejitve in vsebuje več prepovedi, kot je v navadi pri prvih obsojenih, ni bistvena ovira za tretman. Gleda na načela, ki veljajo v našem izvrševanju kazni, mora tudi medicinski ali psihološki strokovnjak soglasiti z razlikami v postopku s povratniki in prvih obsojenimi storilci. Celo prav je in v skladu s tretmanom, da ima povratnik manj pravic in ugodnosti, ko se ponovno vrne v zapor. Nima pa smisla, naložiti mu več dolžnosti, kot jih je imel kot prvih obsojeni. Večjega bremena dolžnosti namreč ne bi zmogel, to pa bi ga spet hudo frustriralo.

Vendar bi morali tudi povratniku, zlasti še tistemu v uspešnem tretmanu, omogočiti, da v perspektivi pridobi iste pravice in ugodnosti, ki veljajo za prvih obsojenih. K tej perspektivi pa bi moral seveda prispetati tudi sam in celo znatno več, kot se mu je bilo treba truditi ob prvem zaporu. Svoj osebnostni napredek bi moral pokazati tako z delom in splošnim zadržanjem kot v svojih srečanjih z ožjo in širšo okolico. Pri odločanju o podelitev določenih pravic in ugodnosti pa bi moral podati svoje mnenje še ustrezni strokovnjak.

Zakoniti predpisi niso po našem mnenju nobena pomembnejša ovira za tretman povratnikov. Najhujša ovira je nevidno, često težko opredeljivo vzdušje v kazenskem poglobljevalnem zavodu, ki obdaja povratnike. To vzdušje ni osnovano na zakonu, večkrat je celo proti duhu naših zakonov, vendar je stvarnost, ki bi jo bilo naivno zanikati. Povratnik je v očeh zavodskega osebja moralno problematičen, izvržek. Omejujejo ga preko zakonito določene potrebe. Vsak, tudi upravičen ukrep je še zabeljen z očitki in pripombami, ki so često izraz našega lastnega nerazpoloženja in težav. Nad povratniki se pač lahko znesemo brez slabe vesti in bojazni, ker menimo, da zanje tudi trd postopek ni nepravičen in neupravičen.

Povratniki v zaupnem pomenku z zdravnikom ne tožijo toliko nad dolgostjo kazni in raznimi omejitvami kot nad neprestanimi očitki in številnimi ponižanji, ki jih zavodsko osebje opravičuje z enostavnim pojasnilom, da gre za trdovratnega povratnika.

Ta nepisani zakon deluje v resnici frustriajoče. Onemogoča pa tudi, da bi šel povratnik ob primerni pomoči (vzgojitelja, psihologa, psihiatra) vase, da bi se zamislil nad svojo življenjsko potjo, da bi spoznal sile svoje osebnosti, ki so mu sovražne. Ker živi v okolju, ki ga načeloma odklanja, mora neprestano tvoriti obrambne sisteme, ki ga varujejo pred hudimi pritiski tega okolja. Večinoma se njegova psihična obramba kaže v odkritem ali prikritem sovraštvu do okolja

in v preobčutljivosti za napačne postopke ter krivice (namišljene, pa tudi resnične). Ob tej neprestani napetosti pač nima časa, da bi storil tudi sam kaj resnega za svojo prevzgojo.

Če so povratniki v zavodu skupaj z obsojenci, za katere velja drugačen postopek, nanje to ne deluje ugodno. Tudi osebje, ki izvaja tretman, bo imelo več opravka, ko bo moralno pridobivati povratnike, da te razlike zavestno sprejmejo.

Te razlike seveda lahko izkoristimo pri uvajanju v skupinsko ali posamično delo s povratniki. Zagotoviti pa moramo, da bo povratnik, ki si prizadeva za svojo prevzgojo, nagrajen z boljšim postopkom in večjimi pravicami.

Toda do uspešne uporabe terapevtskih sredstev v tretmanu je pri nas še daleč. Zato bi se kazalo oprijeti misli, da bi povratnike zbirali v posebnih domovih. Tu bi bilo laže osredotočiti strokovnjake, poenotiti postopek, predvsem pa ustreči še nekemu sila pomembnemu kriminalnopolitičnemu momentu: povratniki izven uspešnega tretmana pomenijo neprestana »kužna žarišča« za oblikovanje novih povratnikov iz množice prvič kaznovanih. Omenili smo že, da so se mnogi med njimi sekundarno motivirali v napačno smer prav ob vzgledu ali celo pouku obsojencev povratnikov.

Če bomo ostali pri oddelkih za povratnike v okviru splošnih kazenskih poboljševalnih zavodov, ne smemo dopustiti, da bi sožitje z drugimi obsojenci potekalo samo po sebi. Govorili smo že, da te razlike lahko uporabimo v individualnem in skupinskem postopku s povratniki. V kazenskem poboljševalnem zavodu v Mariboru skušajo v terapevtskih pogovorih doseči, da bi povratniki (večina, ki so v kontaktu s psihiatrom, so psihopatične osebnosti) sprejemali napake pazniškega osebja z razumevanjem in da bi brzdali svojo morebitno agresivnost do njih, ker so razlike v postopku z njimi nujne in temelje na ustavljenem pojmovanju organov izvrševanja kazni. Če to terapeutovo stališče povratnik sprejme in si izuri predlagano ponašanje, spremeni sčasoma svojo pretirano občutljivost za napake okolice, izogne pa se tudi nevarnosti, da bi bil neprestano žrtev paznikove nevolje.

Za sožitje v istem zavodu bi bila odločilna perspektiva povratnikov, da bodo lahko z lastnim prizadavanjem dosegli iste ugodnosti in ravnanje, kot veljajo za prvič obsojene.

O postopku s psihopatičnimi povratniki bomo govorili posebej.

Vsak povratnik, zlasti še večkratni, bi moral biti zanimiv za organe izvrševanja kazni. Sprejemni oddelek bi ga moral še posebno natančno obdelati in skupaj z vzgojiteljem določiti natančen tretman. V njem bi

moralni odločiti, ali naj se z njim ukvarja tudi terapeut (psiolog, psihiater), ali pa bodo zadostovali le splošni postopki pedagoga, penologa in socialnega delavca.

Načeloma lahko izberemo za povratnika enega izmed naslednjih postopkov ali pa spremno kombinacijo le-teh:

1. Profesionalna stabilizacija

Ni dvoma, da je usposobljenost za poklicena bistvenih nalog v prevzgoji večkratnega storilca. Zaradi zgodnje iztirjenosti si mnogi povratniki niso pridobili poklica, med kratkotrajnimi kaznimi pa jim v tem pogledu nismo mogli nuditi ustrezne pomoči.

Naši kazenski poboljševalni zavodi so ustvarili številne možnosti za pridobitev poklica.

Morda bi kazalo preiti iz številnih, večinoma obrtniških poklicev k učenju le nekaterih, toda teh res visoko kvalitetnih in kvalificiranih.

To je misel nekaterih italijanskih vzgojiteljev, ki menijo, da ima neprilagojen človek že tako dosti težav sam s seboj in z okoljem. Če pa njegov poklic družbeno manj velja, potem doživi tudi s te strani pritiske, ki se jim težko prilagodi. V sodobnem prevzgojnem zavodu v Rebibbi pri Rimu, ki je namenjen mlajšim osebam do 25. leta starosti, izučujejo obsojence za TV-tehnike, radijske tehnike in dentiste. Ne mislimo, da se moramo tudi mi vzgledovati po Italijah; vendar bi bilo vredno razmisli o njihovem načelu. Sicer bo kdo ugovarjal, češ da imamo med povratniki precejšnje število inteligentnostno slabo povprečnih ali celo podpovprečnih. To je res. Toda ostalim bi vendarle lahko nudili višje oblike profesionalne stabilizacije.

2. Skupinsko delo

Glede na znatno število povratnikov, ki jim je potrebno nuditi tretman, in glede na pomen, ki ga ima za človeka sožitje v skupini, je ta oblika dela s povratniki gotovo zelo koristna.

V naših razmerah se bomo morali večinoma zadovoljiti le z delnim izpolnjevanjem vseh pravil za skupinsko delo. Ker nimamo ustreznega strokovnega kadra, lahko nekatere postopke iz skupinskega dela izvajajo tudi vzgojitelji, da, celo obsojenci sami. Prav je, da začnemo izvajati nekatere oblike skupinskega dela takoj. Zavedati pa se moramo, da jih bo v popolnosti razvil le ustrezen šolani strokovnjak.

O vsebini skupinskega dela, o sestavu skupin in marsičem drugem pa v pričujoči razpravi ne moremo govoriti. O tem bo treba napisati poseben članek.

3. Individualna terapija

Opisali smo nekatere vrste povratnikov, ki so osebnostno huje moteni in jim zgolj s splošnim tretmanom ne bomo kos. Najbolj velja to za psihopatične povratnike.

Individualno psihoterapijo bo izvajal psihiater ali nalašč za to šolani psiholog.

Na splošno velja pravilo, da mora psihiater pregledati vsaj tiste osebe, ki so trikrat do štirikrat v povratku.

Poleg psihoterapije pa lahko uspešno podpremo naš tretman tudi z zdravili, s katerimi razpolaga sodobna medicina. Zdravila iz skupine Rauwolfia serpentina (Serpasil, domači preparat Raugal) ali iz skupine Chlorpromazinov (Largactil, Phenergan), nadalje sredstva, kot so Meprobamat, Atarax in druga, niso za organizem škodljiva tudi pri dolgotrajnejšem jemanju. Ker sproščajo človekovo notranjo napetost in zmanjšujejo njegovo bojazen, pomenujo važno dopolnilo terapevtskih prizadevanj. Z njihovo pomočjo postane človek strneži in bolj dovzeten za pametno besedo.

Tudi seksualne prevzdraženosti po svetu ne preganajo več s škodljivim bromom, marveč s hormoni ženske in moške vrste. Zlasti pri moških se angleški zdravniki, ki delujejo v zaporih, pohvalijo z odličnim vplivom ženskih hormonov (estrogenov) na seksualno prevzdraženost. Obsojeni, ki so dobivali to zdravilo, nimajo nobenih težav, ko spet dobe možnost za normalno seksualno življenje.

Ker igra zlasti v naših razmerah alkohol pomembno vlogo pri kriminalnem uveljavljanju, bi bilo treba vsakega alkoholika, zlasti še, če je povratnik, pred odpustom pregledati in uvesti kontrolo nad njegovim alkoholizmom z rednim jemanjem tablet (Antabus, Cro-natal).

4. Postpenalno varstvo

Klub morebitni načrti prevzgoji povratnika v zaprti ustanovi pa moramo tem prizadavanjem vselej pridružiti še organizirano skrb za obsojenca po odpustu iz zapora.

Pozitivne spremembe v človeku so namreč še vedno prešibke, da jih ne bi negativno okolje zamorilo; če pa ga okolje sploh ne sprejme ali ga sprejme sovražno, obstoji velika nevarnost za povratek.

Socialni delavec bo moral po posvetu z drugimi strokovnjaki in v osebnem razgovoru z obsojencem odpraviti morebitne pomanjkljivosti v okolju. Izdelati pa bi moral vsaj enoletni orientacijski načrt za življenje in delo povratnika po odpustu iz zapora. Po tem načrtu bi morala biti zagotovljena primerna zaposlitev in družinsko sožitje. Socialni delavec ali predstavniki družbenih organov za pomoč odpuščenim pa bi morali občasno kon-

trolirati, ali poteka življenje bivšega obsojenca v redu in ali mu je treba znova pomagati pri morebitni spremembi dela in okolja.

V nadaljnjem petletnem obdobju socialni delavec kazenskega poboljševalnega zavoda⁶ ali kakšen drug organ ne bi smela povsem izgubiti stika z bivšim povratnikom. Prisrčna zveza med socialnim delavcem in bivšimi obsojeni bi utegnila biti pomemben faktor v preventivi povratništva.

5. Druge dejavnosti v kazenskem poboljševalnem zavodu

Povratnika bi morali intenzivneje vključevati v različne oblike kulturno-prosvetnega dela, zlasti v takšne, ki bi sproščale njegovo napetost in bogatile njegovo osebnost.

Opisana načela niso edina, čeprav so verjetno najvažnejša. Često bomo uspeli le s kombinacijo vseh ali vsaj nekaterih ukrepov. Nekaterim povratnikom ne bo potrebna profesionalna stabilizacija, gotovo pa bo vsem potreбno postpenalno varstvo. Sploh bo tretman smiseln le, če bodo vsi strokovnjaki skupaj z upravo kazenskega poboljševalnega zavoda težili k istemu cilju.

IV.

Psihopatične osebnosti predstavljajo posebno zvrst zaporniške populacije. Omenili smo že, da je takšnih precej med povratniki, čeprav ni nič nenavadnega, če je tudi kakšen enkratni storilec – psihopat.

V zaporih in kazenskih poboljševalnih zavodih pomenijo psihopati resen, pa tudi nadležen problem. S psihiatričnim delom in zdravili je mogoče nekoliko ublažiti njihovo težavnost ter uravnovesiti njihove odnose do soobsojencev in zavodskega osebja. Vendar so kljub temu konflikti z njimi na dnevnem redu in motijo normalno življenje v kazenskem poboljševalnem zavodu ali zaporu.

Zato skušajo vprašanje obsojenih psihopatičnih oseb reševati ponekod na posebne načine. V nordijskih deželah so problem rešili tako, da so psihopati nameščeni v posebnih zavodih. Drugod, na primer v Franciji, pa

⁶ Kljub obstaju družbenih organov za pomoč odpuščenim (komisij, odborov državljanov) bi se moral zlasti s povratniki ukvarjati posebno izšolan ter usposobljen socialni delavec. Problemi povratništva so preveč zapleteni, da bi jim bil kos prizaden, a nezadostno poučen državljan, pa tudi socialni organi v občini ne bodo še dolgo mogli res kompleksno in učinkovito obravnavati ljudi, ki se vračajo iz zaporov in vzgojnih poboljševalnih domov, ne glede na to, da so za sedaj tudi prešibki in strokovno premalo izvežbani.

obstoje zanje posebni oddelki pri bolnišnicah za duševne bolezni.

Pri nas skušamo ta problem že od predaprilske Jugoslavije dalje (Lepoglava) reševati tako, da ustanavljamo v okviru splošnega kazenskega poboljševalnega zavoda posebne oddelke za psihopate.

Tisti, ki so za namestitev psihopatov v posebnih zavodih, poudarjajo, da je le tako mogoče docela odpraviti moteči pritisk teh osebnosti na okolico. V takšnih zavodih je mogoče organizirati učinkovito prevzgojo in terapijo.

Zagovorniki tega sistema ne priporočajo nobene povezave z bolnišnico za duševne bolezni. Režim takšne bolnišnice je zlasti v sodobnih razmerah znatno bolj sproščen, kot pa sme biti v oddelkih za delinkventne psihopate. Zato bi organiziranost oddelkov za tovrstne psihopate nujno pričela šepati, ker bi nekateri psihopati hote ali nehote silili pod režim bolnišnice za duševne bolezni.

Nekateri sicer menijo, naj bi psihopat ostal med osebnostno neprizadetimi obsojenci. Prepričani so, da se bodo psihopati med normalnimi ljudmi celo popravili ali vsaj ostali nespremenjeni. Poznavalci problema psihopatov pa odgovarjajo, da ljudje s takšnimi ugovori slabo poznajo populacijo obsojencev. Ta psihopate nujno izloča, frustrira, povečuje njihove napetosti. To pa seveda ne popravlja, marveč kvari njihovo zdravstveno stanje. Če zaporniki psihopata sprejmejo, potem sprejmejo le takšnega, ki se lahko pohvali s svojo kriminalno dejavnostjo in uspehi. To dejstvo pa psihopata osebnostno še bolj deformira in utrujuje njegovo napačno ponašanje.

Resnejši je ugovor, da koncentracija bolnih ali bolestnih osebnosti ne bo vplivala ugodno na sožitje v takšni ustanovi. Toda izkušnje Zavoda za delinkventne psihopate v Herstedvestru, Van der Hoeven klinike v Utrechtu in drugje so ovrgle takšne ugovore. S psihopati je mogoče uspešno delati. V zavodu postanejo disciplinirani in pridni delavci, s pomočjo individualne in skupinske terapije pa je mogoče mnoge vrniti v normalno življenje.

Omenili smo Herstedvester. Ta prva in tudi danes elitna ustanova za kriminalne psihopate v bližini Kopenhagena (Danska) je videti na zunaj kot zapor s poostrenimi varnostnimi ukrepi. Obdaja jo visok zid s stržarskimi mestci. Paviljoni za obsojence imajo zamrežena okna. Delavnice, igrišča in zelenice so vse v tem obzidanem prostoru. V notranjosti in okoli zgradb vladata vzoren red in disciplina. Delo obsojencev je organizirano po ekonomskem računu.

Vodstvo zavoda je v rokah zdravnika psihatra. Njemu pomagajo še trije psihiatri, dva

psihiologa, dva socialna delavca, izvezbano pazniško osebje in izučeni delovni terapevti.

Poleg vključevanja psihopatov v delo si vse osebje prizadeva, da bi s sodobnim medicinskim in psihiatričnim tretmanom resnično spremenilo njegovo osebnost, razbilo kriminalni oklep, ki jo obdaja in jo usmerilo v normalno življenje.

Glede na navedena načela je združevanje psihopatičnih osebnosti v posebnih oddelkih pri bolnišnicah za duševne bolezni in v okviru splošnega kazenskega poboljševalnega zavoda **izhod za silo**.

Če že ustanavljamo takšne oddelke v kazenskih poboljševalnih zavodih, bomo morali zagotoviti vsaj naslednje pogoje:

1. nastanitev psihopatičnih osebnosti ne sme biti slabša, kot je za ostale obsojence;

2. temu oddelku je treba dodeliti dobro, osebnostno stabilno, neagresivno osebje (paznike, referenta za prevzgojo);

3. zagotoviti je treba redno, vsaj enkrat tedensko, pomoč psihiatra;

4. zagotoviti je treba primerno zaposlitev obsojencev tega oddelka, po možnosti izven delovnih mest za ostale obsojence;

5. oddaja v ta oddelek naj bi bila možna le po predhodnem psihiatričnem pregledu in priporočilu.

Tisti, ki dodobra poznajo probleme kriminalitete, opozarjajo, da je povratnikov razmeroma malo, še manj pa je psihopatičnih osebnosti.

Ali se izplača za nekaj ljudi toliko truda, ki navadno sploh ni poplačan v ustreznih oblikah? Ali ne bi bilo enostavnejše, te ljudi nekako izolirati, napraviti družbeno neškodljive, namesto da se mučimo z njimi in jih vključujemo v dolgotrajen, pa tudi drag tretman?

Ponekod je videti, da so ti pomisliki našli ugodna tla. V Zahodni Nemčiji povratnik – tako imenovani hudodelec iz navade – po prestani kazni preide v preventivni zapor na podlagi posebnega varnostnega ukrepa.

V odgovor na ta vprašanja in na prakso v nekaterih deželah ne mislimo poudarjati le, da smo socialistična dežela. Naša načela terjajo skrb za vsakega državljan, ko hkrati zahtevamo, da vsak državljan po svojih močeh prispeva k skupnosti.

Še pomembnejše pa je spoznanje, da ima izvрševanje kazni usoden vpliv na družbeno sožitje v celoti.

Če kakšna družba pospešuje slepo maščevalnost proti neki skupini sodržavljavan (navadno so to najprej politični nasprotniki nekega sistema), se ta neobrzdana agresivnost kaj kmalu razširi na nove skupine ljudi, dokler ne najdejo »nasprotnikov« celo med tistimi, ki so spočeli to agresijo.

Upravičeno lahko trdimo, da ne more biti humanih – torej socialističnih – medčloveških odnosov v družbi brez humanega izvrševanja kazni do vseh kategorij obsojencev. Pravilo velja tudi obratno: samo humana oblika družbenega sožitja lahko vzpostavi resnično humano izvrševanje kazni.

V tem je širši, družbeni smisel naših prizadevanj za povratnike.

V naši borbi zoper kriminaliteto pomenijo povratniki stalno nevarnost in žarišče, ki pridobiva nove delinkvente oziroma iz prvič ob-

sojenih oblikuje nove povratnike. Povratniki žele napraviti tudi druge ljudi sebi enake. Z nagovarjanjem, z izbiranjem pomagačev, ki naj bi jim prikrivali njihov plen ali jim kako drugače pomagali, širijo krog ljudi, ki so v navzkrižju z zakonom. Pogosto vplivajo prav na mlajše ljudi, ki takrat, ko pridejo v njihove roke, še ne znajo rabiti pameti, pozneje pa je večkrat prepozno. Podobno poguben je njihov vpliv tudi v okrajnih zaporih, kjer je skoraj nemogoče, da bi jih popolnoma ločili od drugih obsojencev in preiskovancev.

Modern Views on Recidivism

By dr. Miloš Kobal

The problem of recidivism can be explained by the basic findings that a considerable part of offences is committed to satisfy the delinquent's needs (motivated offences), while with some of them the delinquents loosen above all their inner tension (frustrated offences).

At the repetition of offences again the question arises whether reiterated offences were committed to satisfy the delinquent's needs or to loosen his inner tension.

In a detailed analysis it has been found that only a small number of recidivists satisfy their needs by offences. Such committers usually acquired a criminal behavior pattern very early in the family background. Many of them belong to lower socio-cultural groups (e. g. gipsies) which take certain acts for permitted, although the more civilized milieu considers them as crimes. The overwhelming majority of recidivists belong to the frustrated type of reacting.

Usually, the first prison means the most significant frustration of the future recidivist. In most cases, a delinquent motivated in whatever manner, is sentenced to prison, which means for him because of emotional pressures themselves, because of unsuitable treatment, and because of unfavourable reception in society after being released, an unsurmountable impediment which bars him the way to a real come-back to society.

As a matter of fact, some of this kind of recidivists react in a way which can be observed in experiments with animals: even at an insignificant pressure from the environment, they do again in an impulsive, senseless, and violent way, an offence similar to the one they committed formerly. This happens seldom among adults, except among personalities of rather primitive structure. Among juvenile recidivists such a reacting is more frequent.

The majority of recidivists, though frustrated, somehow succeed in reintegrating and readapting themselves again. Their offences seem to be sensible at the first glance and they, at least partially, satisfy their real needs. At the same time, their inner tension has been released. But, a detailed analysis shows that the benefit from the offence is considerably smaller than the gain from a lawful work should be in case the recidivist should discontinue his criminal activity. Thus the release from inner tension seems to be more significant. As long as the

impediment that accumulates the tension lasts, the recidivist continues to commit offences which might at the first glance be judged as sensible. The motives developed by the recidivist are secondary in this case, and of less importance within the intire happenings. Therefore, this recidivism is considered as being secondarily motivated.

However, because of frustrating pressures from the environment, various partial dynamisms originating from the development of the species (phylogenetic dynamisms), or of the personality (ontogenetic dynamisms) which are rightful and thus normal in a certain period, may settle down in the personality, or manifest themselves. Yet, in the new conditions, they mean pathologic pressure. Some of them lead, together with other factors, to delinquency. Usually, these pressures are permanent, and they require repetitions. Therefore, the recidivists are classified with regard to the tendency of self-punishment, to the pathologic desire to show off (herostratic principle), to excessive curiosity (nonsexual voyeurism), to sexual deviations, etc.

By means of general measures against recidivists, as applied by the authorities carrying out the punishment, only an insignificant number of recidivists can be mastered. But happily life itself spontaneously removes many impediments which create tensions in men and their release by offences. It is therefore not right to predict unfavourable prognoses for all recidivists. Yet the continuation of offences after the third or fourth recidive is, according to our experience, a symptom of the spontaneous recidivist's behaviour not being likely to change any more.

In spite of certain results of the present endeavours with recidivists and in spite of the "spontaneous" solutions of this problem, the author feels that especially the following rational measures should be taken:

1. professional stabilization,
2. groupwork (group psychotherapy),
3. individual therapy,
4. satisfactory postpenal service.

The author pleads for the accomodation of criminal psychopathic personalities in special institutions, as well as for their special treatment.

He also proposes specialized establishments for recidivists.